

איך לחנך לדמוקרטיה

תמר גולדמן

פסיכולוגיים התפתחותיים טוענים (כל אחד לשיטתו), שעד גיל עשר לערך אין לילד חשיבה מוסרית. טוב ורע נשפטים רק על-פי תוצאת המעשים, כלומר על-פי שכר ועונש ("חטאת ולא נתפסת, לא חטאת"). בשלב זה תופסים הילדים את התוצאה בלבד כקובעת, תוך התעלמות מיסוד הכוונה (ילד ששבר חמש כוסות בטעות אשם יותר מילד ששבר כוס אחת בכוונה). ככל שהילד קטן יותר, מצטמצם השיפוט שלו לחוויות של "כאן ועכשיו". אין הוא תופס עצמו אחראי למעשים שעשה לפני 10 דקות.

על העדר השיפוט המוסרי ותחושת האחריות נוספת, בגיל הילדות, החשיבה המאגית, הלא רציונלית. דוגמאות לצורת החשיבה ה"ילדית" ניתן למצוא בריבוי השקרים של ילדים, וגם בריבוי מעשי האכזריות של קבוצה כלפי ילד בודד ("מה שכולם עושים הוא הטוב"). הריבוי של תופעות כאלה גם בעולם המבוגרים הוא, לדעת קולברג, ראייה לכך שגם חלק גדול מן המבוגרים אינם מגיעים אף פעם לחשיבה מוסרית רציונלית מלאה. מכאן חשיבותו של המעשה החינוכי, המכשיר את הילד לחיים דמוקרטיים על-ידי פיתוח החשיבה הרציונלית ותודעת האחריות המוסרית.

מכאן יש לבחון כמה דוגמאות של שימוש בכלים "דמוקרטיים" עם ילדים רכים, והתוצאות האפשריות שלהם:

כיצד מגיבים המהנכים להתנהגות שלילית של הילד (התפרעות, אלימות וכו')? גישה מקובלת בחינוך בבתי הספר הדמוקרטיים מציעה לקיים עם הילד תהליכים של שיחה ובוררות, שבהם הוא עצמו פוסק (לכאורה) אודות המותר והאסור. אבל עבור הילד, הדיון על מה שעשה קודם, בשעת כעס, כבר אינו רלוונטי. בתפיסתו העצמית, הוא כבר אינו אותו ילד כועס שעשה את המעשה. יתר על כן, החשיבה האגוצנטרית (בגילאים צעירים) והלא-רציונלית (גם בגילאים

בדיון בגליונות 'חברה' קודמים אודות בתי הספר הדמוקרטיים נפקד מקומה של השאלה הפדגוגית - איך צריך לחנך לדמוקרטיה. עקרון היסוד החינוכי בבתי הספר הדמוקרטיים הוא שהתלמיד יתנסה בבחירות רבות ככל האפשר - בחירות אישיות (שבהן הפרט בוחר עבור עצמו מה יעשה וכיצד יפעל) ובחירות קולקטיביות (שבהן הקבוצה בוחרת מקרב חבריה נציגים או בעלי תפקידים). לטענתי, בחירה מושכלת היא יכולת שנבנית לאורך זמן, וחשוב מכך: היא מבוססת על מיומנויות רבות אחרות שאותן יש לרכוש כדי להיות מסוגלים להפעילה. השאלה המכריעה היא באילו דרכים ירכשו המיומנויות הללו. לטענתי, אין להניח מראש שחשיפה מתמדת של הילדים לסיטואציות של "בחירות" היא המענה הנכון. יתרה מזאת, התנסות בבחירות מסוימות לפני שנרכשו הכלים הקוגניטיביים והרגשיים הנחוצים עלולה לפתח אצל החניך אישיות אנטי-דמוקרטית. בהמשך אנסה להציע דרך אחרת לחינוך לדמוקרטיה, דרך שבה חויית ה"בחירות" אינה עומדת לבדה במרכז המעשה החינוכי.

בתהליכי בחירות (ועד כיתה, שם לכן, תפקידים בהצגה), יש כמעט תמיד משקל מכריע לגורם הסוציומטרי: הילדים ה"מקובלים" זוכים, והילדים הפחות מקובלים מפסידים. הילד לומד מכך שלכישוריו ולמאמציו אין ערך, וחווית ה"בחירות" מחלישה אותו במקום שתעצים אותו.

התנסות ב"פרקטיקות
דמוקרטיות" כמו בחירות או
בוררות אינה מספיקה כחינוך
לדמוקרטיה, והיא אף עלולה
להוליד תוצאות לא רצויות

הילד שידע לזהות "טוב"
ו"רע" בעולם האגדות (למחנת
שלא ראה פיה או מכשפה
מימיו), ידע בבוא העת לזהות
גם "טוב" ו"רע" במערכת
החוקים או בסדר החברתי.

ייצוגית היא האפשרות לדבר על דברים שאינם
נגישים באופן קונקרטי לדובר ולשומע. כאלה
הם כל המושגים המופשטים. כאמור, שפה
ייצוגית וחשיבה מופשטת הן הכרחיות לשם
תפקוד תקין בחברה דמוקרטית. המשימה
הראשונה בחשיבותה של מחנכים בדמוקרטיה
היא לחנך ילדים אורייניים, בעלי שפה ייצוגית
עשירה. "צדק", "עוול", "חוק", ו"מחאה" הם
כולם מושגים מופשטים, ואלה רק דוגמאות
מקריות למושגים שבהעדרם לא תתכן חשיבה
דמוקרטית. ילד שידע לזהות "טוב" ו"רע"
בעולם האגדות (למרות שלא ראה פיה או
מכשפה מימיו), ידע בבוא העת לזהות גם "טוב"
ו"רע" במערכת החוקים או בסדר החברתי.
משימתם השניה של המחנכים לדמוקרטיה היא
פיתוח החשיבה הרציונלית.

כאמור ילדים תופשים את העולם כלא רציונלי.
הם חושבים באופן מאגי או אגוצנטרי. חשוב
לחשוף את הילדים לכלי החשיבה הרציונלים
כמו ניסויים מחשבתיים ואמפיריים, הנמקה,
הסקת מסקנות, השוואה וכו'. דרך טובה (שלא
ארוכה עליה) היא עיסוק במדעי הטבע. כמו-
כן, צריך המחנך "להתעקש" על חוקי המציאות,
ולא "לשנותם" לפי גחמותיו של הילד. לדוגמא,
במשחקים שונים יש מדד אובייקטיבי הקובע מי
ניצח במשחק. אין להתעלם מן המדד הזה רק
משום שהילד מתקשה להשתחרר מן הצורך
האגוצנטרי לניצח תמיד.

העניין האחרון מוביל אותנו למיומנות נוספת,
והפעם מתחום הרגש, שעל הילד לרכוש כדי
שיוכל להיות שותף פעיל בדמוקרטיה: היכולת
לשאת תיסכול. זוהי אחת המטלות הקשות
העומדות בפני מחנכים. ראשית, משום שעולמנו
מוצף בפתרונות קלים, בתוצאות מיידיות.
שנית, משום שתסכול הוא רגש חזק וכואב,
וקשה לנו לשאת את הכאב של הילד. שלישית
כי המינון ה"נכון" שבין חוסר תסכול לעודף
תסכול (המוביל ליאוש) הוא מינון עדין הדורש
מהמחנכים את כל כישוריהם. לצערי, אדם שגדל
ללא היכולת לשאת תיסכולים לא יוכל להיות
חיים דמוקרטיים. אנו חווים תסכול כשאיננו
מצליחים לשכנע, כשדעתנו אינה מתקבלת,
כשכוחנו נחלש למול כוחם של מתנגדנו. כל אלו
הם מצבים שכיחים בדמוקרטיה. אדם שאינו
יכול לשאת תיסכולים יימנע מהתמודדות
מראש, או יבחר בפתרונות של אלימות כדי
להימלט מהתיסכול.

החשיבה המופשטת והרציונלית והיכולת
לשאת תסכול הן אבני דרך הכרחיות בדרך
לחשיבה ביקורתית, שהיא עצמה עוד כלי חיוני

קצת יותר מבוגרים) מקשה עליו להבין את
הנימוקים להחלטה שהוא כביכול שותף לה.
אין מנוס מתחושתו של הילד שהחוקים הם
שרירותיים. אבל הנסיון המלאכותי להפוך
אותו לשותף בקביעת החוקים (כשבצעם הוא
נכנע לסמכות) מסרס את יכולת ההתנגדות
שלו. למעשה, בטיפוח נכון, ההתנגדות ה"טבעית"
של הילד לחוקים הנכפים עליו יכולה להוות
בסיס לחשיבה ביקורתית.

בנוסף, בתהליכי בחירות (ועד כיתה, שם לגן,
תפקידים בהצגה) יש כמעט תמיד משקל
מכריע לגורם הסוציומטרי: הילדים ה"מקובלים"
זוכים, והילדים הפחות מקובלים מפסידים.
הילד לומד מכך שלכישוריו ולמאמציו אין
ערך, וחויית ה"בחירות" מחלישה אותו במקום
שתעצים אותו.

גם בארוע של ניגוד אינטרסים (ריב, מאבק על
תפקיד), יש יתרון מבני לילד הכריזמטי ובעל
הכישורים המילוליים. הילד הלא-מילולי והלא-
כריזמטי חווה את הכלים הדמוקרטיים כמכוונים
נגדו. ושוב יש לומר, שגם במערכות דמוקרטיות
"של מבוגרים" מנצח לא-פעם המועמד הכריזמטי
ואשף-המלים את יריבו הראוי ממנו. דבר זה
מעיד על חשיבות החינוך לדמוקרטיה, שאיננו
רק התנסות מתמדת ב"בחירות". התנסות
כזאת, כשהיא עומדת בפני עצמה, עלולה
להביא לכך שהילדים ישכפלו, כמבוגרים, את
הדפוס שהתנסו בו בילדותם, במקום שירכשו
בהדרגה את הכלים לבחירה מושכלת, שאינה
הולכת שולל אחרי מלים יפות.

בכל אחת מהדוגמאות האלה יש שתי תוצאות
אפשריות לתיסכולו של המפסיד: או שהוא
עלול להפנים את "כללי המשחק" ככללים
מוחלטים ולהפנות כלפי עצמו את התוקפנות
המתעוררת בו, או שהוא עלול למרוד בכללים
ה"דמוקרטיים" ולאחוז בכלים אחרים (אלימות).
אף אחת מהתוצאות הללו אינה רצויה בחינוך
לדמוקרטיה.

כיצד לחנך לדמוקרטיה?

המסקנה היא, שהתנסות ב"פרקטיקות
דמוקרטיות" כמו בחירות או בוררות אינה
מספיקה כחינוך לדמוקרטיה, והיא אף עלולה
להוליד תוצאות לא רצויות. כיצד צריך, אפוא,
לחנך לדמוקרטיה?

לדעתי, תנאי הכרחי לגיבוש אישיות
דמוקרטית הוא פיתוחה של חשיבה מופשטת,
והחשיבה המופשטת תלויה ביכולת לשונית
דבורה וכתובה ובשפה ייצוגית עשירה. שפה

לאיך ממקמים, מתווכחים, מכבדים את זכויות המיעוט, משכנעים, ועוד.

חינוך לדמוקרטיה ושייכות

כאשת חינוך סוציאליסטית עומדת בפני שאלה חשובה לא פחות: מי הילדים שיתקשו ביותר לקבל חינוך לדמוקרטיה. התשובה הפשטנית היא: כל הילדים. בחברה הדכאנית של ימינו כולם חשופים לטמטום (תקשורת ההמונים), לסירוסה של החשיבה הביקורתית. תשובה מדוייקת יותר תראה במפורש, שאוכלוסיות מוחלשות הן אוכלוסיות בסיכון גם בתחום זה. ההורים הם סוכני החיברות המשמעותיים ביותר של הילד. ילד שהוריו אינם שותפים שווים בחברה, שזכויותיהם אינן נשמרות והם תופסים את המערכת השלטונית-חברתית כדכאנית ושרירותית, יגדל לתוך החוויה הזאת. ילדים מבתים פחות משכילים אינם מצליחים לרוב לרכוש השכלה ברמה וזה כמו ילדים מבתים משכילים, והלא הראינו את חשיבותה של ההשכלה ככלי לדמוקרטיה. ילדים שבאים מבית עם תרבות מסורתית מתנסים פחות בבחירות המתווכות על ידי מבוגר, כיוון שהם מורגלים בקבלת הוראות יותר מאשר בקבלת החלטות. כמו כן הם מקבלים פחות עידוד והדרכה לחשיבה ביקורתית.

חינוך לדמוקרטיה צריך להתמקד איפוא דווקא באוכלוסיות מוחלשות ומודרות. המערכת החינוכית צריכה לבנות מסגרות חינוכיות שבהן כל הורה מרגיש שותף אמיתי. דעתו ורצונותיו זוכים ליחס של כבוד. בהיעדר הסכמה יש מחויבות של המחנכים להסביר את נימוקיהם, ולנסות למצוא פתרון שיהיה מקובל גם על ההורה. ההורים צריכים להרגיש שתרומתם למסגרת החינוכית רצויה ומוערכת. לתרומה זו אין תחליף ביצירת תחושת שייכות, הן של הילד והן של הוריו. השייכות היא תנאי הכרחי לבניית חברה המבוססת על הסכם דמוקרטי.

במקביל התכנים הדידקטיים צריכים להתמקד בכלים ובמיומנויות שהוזכרו: שפה וחשיבה מופשטת, חשיבה רציונלית, ביקורתיות והתנסות מתווכת בבחירה.

ההתמודדות עם החינוך לדמוקרטיה צריכה להיעשות בתוך מערכת החינוך הממלכתית ולא מחוץ לה. בימים אלו, כשמערכת החינוך מושמצת בכל פה, אני מרגישה חובה להגיד, שבעבודתי כמדריכת גנות פגשתי נשות חינוך רבות המתמודדות ביצירתיות ובמסירות עם המטלות החינוכיות שהוזכרו כאן.

לדמוקרטיה. כדי לחנך לחשיבה ביקורתית יש ללמד את הילדים מגיל צעיר שלדברים יש נימוק או הסבר. ילד שלמד לקבל הסברים לדברים סביבו, יגדל לאדם המחפש הסברים, וכשאינו מוצא אותם – אינו מקבל את הדברים כפי שהם. חשוב להדגיש: כל עוד אין הילד מסוגל לחשיבה רציונלית, הסמכות לקבלת ההחלטות היא בידי המבוגר. ילד שסבל מדלקת צריך להמשיך לבלוע את האנטיביוטיקה גם לאחר שעבר הכאב. לא נשאר את ההחלטה אם לבלוע את התרופה לשיקולו, אך ננסה להסביר לו כמיטב יכולתנו את הסיבות לכך. גם אם הילד לא הבין את ההסבר, הוא הבין שחשוב לנו לתת הסבר, שצריך להיות הסבר. החשיבה הביקורתית, כמו התסכול, לא תמיד נוחה לנו, המבוגרים. בגני ילדים רבים משננים את הפסוק: "מה שיוצא אני מרוצה". בכך

המחנכים תובעים לעצמם שליטה מוחלטת לא רק על הכללים, אלא גם על מחשבותיו ורגשותיו של הילד: אסור לו להיות לא מרוצה. אנשים "מרוצים" מדי אינם פוטנציאל לדמוקרטיה. המונים פסיביים, הנכנעים ברצון לכל גחמה של שליטיהם (כי אינם מעלים על דעתם עולם אחר, מצב אחר), אינם האזרחים הרצויים לדמוקרטיה. אסור לנו, אם כן, ליצור עבור הילד אשליה כאילו הוא קובע את הכללים, אך גם אסור לנו לתבוע ממנו לקבל ברצון את הכללים הנכפים עליו.

משום החשש שלי מבחירות שאינן מתאימות לשלב ההתפתחותי של הילד, אני מחויבת להציע איך כן ללמד ילדים לבחור. חשוב שמגיל צעיר מאד הילד יבחר את הבחירות שהן בגבולות היכולת שלו. כבר בינקות הילד צריך לבחור כמה הוא אוכל. מגיל חצי שנה יש לאפשר לו לבחור מה הוא אוכל מתוך המבחר שמציעים לו. האינטראקציה החברתית מזמנת לילדים הרבה מצבי בחירה טבעיים, שהמבוגר יכול להתערב בהם כגורם מתווך. להסביר את תהליכיהם, מחיריהם ויתרונותיהם, להוות מודל

העניין האחרון מוביל אותנו לעוד מיומנות, והפעם מתחום הרגש, שעל הילד לרכוש כדי שיוכל להיות שותף פעיל בדמוקרטיה: היכולת לשאת תיסכול. זוהי אחת המטלות הקשות העומדות בפני מחנכים.

כאשת חינוך סוציאליסטית עומדת בפני שאלה חשובה לא פחות: מי הילדים שיתקשו ביותר לקבל חינוך לדמוקרטיה.

 תמר גולדמן היא
 חברת קיבוץ תמוז
 ובעלת תואר שני
 בחינוך בגיל הרך.
 tamar@tamuz.org.il